

УДК 338.431+369.022.6

Прокопа І.В., професор, чл.-кор. НААН України, д-р екон. наук, ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ЧЛЕНІВ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ ДО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ: ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ¹

Розкрито суспільну значущість залучення членів особистих селянських господарств (ОСГ) до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та зміст необхідних для цього практичних заходів. Показано, що дане завдання найдоцільніше розв'язувати в контексті ширшої проблеми: створення сприятливих умов для добровільної трансформації ОСГ у сімейні фермерські господарства європейського зразка.

Ключові слова: зайнятість, особисті селянські господарства, сімейне фермерство, соціальні внески, соціальне страхування.

Зближення України з Європейським Союзом у сфері розвитку сільського господарства та села актуалізує необхідність розв'язання проблеми соціального (зокрема, пенсійного) страхування значної частини вітчизняного селянства – осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах (ОСГ). Згідно із законодавством, ці особи можуть брати участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні на добровільних засадах, але умови такої участі фінансово неприйнятні для їх абсолютної більшості. Як наслідок, члени ОСГ – найчисельнішої форми сімейного господарювання в аграрному секторі України – практично вилучені із системи соціального захисту. Це, а також економічна та інституційна відторгненість ОСГ, блокують розвиток сімейного фермерства в Україні (яке є основою аграрного устрою в країнах ЄС) та сповільнюють процес її євроінтеграції.

Різні аспекти соціального страхування селян висвітлюються в публікаціях К. Бондарчук [1], І. Гнибіденка [2], М. Мальваного [3], О. Могильного [4], А. Руснака [2], О. Худолія [5] та інших науковців. Зазначається недосконалість існуючого порядку цього страхування, констатується необхідність та розкриваються загальні підходи до його вдосконалення. Проте конкретні форми залучення членів ОСГ до соціального страхування практично не розглядаються.

Слід зазначити, що на початковому етапі ринкового трансформування аграрного сектору запроваджений порядок соціального страхування членів ОСГ не викликав у селян особливого занепокоєння. Від них не вимагали сплати внесків до соціальних фондів. З часом дедалі більше осіб працездатного віку, які не мали іншої роботи, ніж зайнятість в ОСГ, почали турбуватися про своє пенсійне забезпечення. Їх звернення до органів виконавчої влади, депутатів різних рівнів знаходили відображення у відповідних запитах, пропозиціях тощо. У Верховній Раді України навіть зареєстровано законопроекти про вноормування питань зайнятості та соціального захисту членів ОСГ. Проте нині ці питання залишаються невирішеними.

У владних структур реальний інтерес до соціального страхування осіб, зайнятих в ОСГ, з'явився у зв'язку із загостренням проблеми дефіциту Пенсійного фонду України. У травні

¹ Публікація підготовлена за виконання НДР “Організаційно-економічний механізм імплементації європейських засад сільського розвитку в Україні”, № держреєстрації 0115U005550.

2016 р. в засобах масової інформації були оприлюднені заяви урядовців про необхідність введення обов'язкової сплати єдиного соціального внеску (ЄСВ) самозайнятими селянами. Отже, прагнення членів ОСГ до реалізації їх права на пенсійне забезпечення та наміри влади залучити їх до формування Пенсійного фонду України, начебто, збіглися. Тепер необхідно розробити та запровадити прийнятний для обох сторін механізм реалізації згаданих прагнень і намірів, що вимагає розв'язання ряду завдань. З огляду на це, **мета статті** – визначити зміст цих завдань і можливі шляхи їх вирішення.

Статистичні довідники не містять даних про чисельність осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах. Але її можна визначити на основі матеріалів вибіркового обстеження населення (домогосподарств) з питань економічної активності. За нашими розрахунками, у 2014 р. в ОСГ було зайнято 2,4 млн осіб, у 2015 р. – 2,2 млн осіб. Це становило понад 78% загальної кількості зайнятих у сільському, лісовому і рибному господарстві та приблизно 44–45% усього зайнятого сільського населення. Таку кількість членів ОСГ лише дуже наближено можна вважати потенційними учасниками соціального страхування, реальна ж її величина залежатиме від запропонованих умов і механізму сплати страхових внесків, насамперед, до Пенсійного фонду України.

Щоб визначитися з підходами до формування такого механізму, варто оцінити важливість проблеми для заінтересованих у її вирішенні сторін: Пенсійного фонду України, осіб, які вважаються зайнятими в ОСГ, і суспільства у цілому.

За оприлюдненими даними дефіцит Пенсійного фонду України у 2016 р. становитиме 145 млрд грн [6]. Якщо припустити, що 2,2 млн осіб, зайнятих в ОСГ, платитимуть ЄСВ, то він зменшиться на 8,4 млрд грн. Сума є вагомою для селян, але вона покриває лише 5,8% дефіциту Пенсійного фонду України. І це – максимум, який можна очікувати від введення обов'язкової сплати членами ОСГ єдиного соціального внеску. На практиці ж ця сума буде значно меншою, тобто “ціна питання” для Пенсійного фонду України зводиться до можливості покриття 1–2% його дефіциту.

Набагато важливіше значення має залучення членів ОСГ до системи соціального страхування для тих, хто заінтересований у майбутньому пенсійному забезпеченні, та для розблокування розвитку сімейного фермерства в Україні, що відповідає інтересам суспільства.

Необхідно підкреслити, що нинішній трудовий статус членів ОСГ, які не мають іншого (“основного”) місця роботи, – діяльність у неформальному секторі економіки та самозайнятість без реєстрації. Умови їх добровільної участі у соціальному страхуванні зобов'язують особу, яка бажає застрахуватися, подати до органів доходів і зборів за місцем проживання відповідну заяву та копії ряду документів, укласти договір на страхування і щомісячно сплачувати внески, мінімальний розмір яких визначається на основі мінімальної заробітної плати та ставки страхового внеску, встановленої законодавством. У 2013–2015 рр. цей внесок обчислювався у розмірі 350–400 грн на місяць. Мінімальна заробітна плата з травня 2016 р. становить 1450 грн, а ставка ЄСВ на 2016 р. – 22%. Отже, щомісячний страховий внесок за одного застрахованого нині становить щонайменше 319 грн і зростатиме одночасно з підвищенням мінімальної заробітної плати. Це надто накладно для більшості ОСГ. Не дивно, що частка добровільно застрахованих осіб на таких умовах є мізерною. За повідомленнями Міністра соціальної політики України А. Реви, з 2,5 млн самозайнятих у сільському господарстві добровільно сплачують ЄСВ 12,7 тис. осіб [7], тобто 0,5%². Самозайняті члени ОСГ позбавлені можливості не тільки отримати

² За реалізації ініціативи Уряду про підвищення мінімальної заробітної плати до 3200 грн і збереженні ставки ЄСВ у розмірі 22% страховий внесок становитиме не менше ніж 704 грн на місяць, що остаточно заблокує доступ членів ОСГ до системи соціального страхування.

мувати гідну пенсію, але й залишаються без допомоги на випадок тимчасової втрати працездатності, припинення діяльності з економічних причин тощо.

Отже, вилученість членів ОСГ із системи соціального страхування та сфери дії трудового законодавства є частиною більш загальної проблеми: неповноцінності їх соціально-трудоного статусу і, відповідно, “вторинності” особистих селянських господарств як форми організації сільськогосподарського виробництва. Це спричиняє ряд негативних явищ у розвитку аграрної сфери та суспільства у цілому. Так, створюється хибне уявлення про задовільний чи навіть надмірний рівень кадрового забезпечення у сільському господарстві. Насправді ж значна частка осіб активного працездатного віку, яких статистика відносить до зайнятих в ОСГ, сьогодні, або невдовзі будуть втрачені для сільського господарства. Вони працюють “у тіні” на будівництві, у сфері обслуговування, як закордонні трудові мігранти тощо і більшість часу або й зовсім не живуть у селі. А роботи в селянських господарствах, членами яких вони вважаються, виконують їхні батьки, інші родичі – особи переважно пенсійного віку. Реально незадовільне кадрове забезпечення ОСГ блокує оновлення їх людського капіталу та техніко-технологічну модернізацію і консервує низьку конкурентоспроможність. З іншого боку, спотворена оцінка зайнятості в ОСГ зумовлює заниження фактичного рівня безробіття сільського населення, а практична відсутність реального доступу членів ОСГ до соціального страхування – збільшення кількості претендентів на отримання державної соціальної допомоги для літніх людей.

Запровадження обов’язкової участі ОСГ у системі соціального страхування на існуючих нині умовах, імовірно, призведе до зменшення кількості особистих селянських господарств і обсягів їх виробництва, загострення проблем на внутрішньому продовольчому ринку та ринку праці, погіршення соціально-економічної ситуації на селі. Для запобігання таких наслідків необхідно ухвалити рішення щодо складу платників страхових внесків, кола застрахованих осіб та пільгових умов страхування селян.

Платники соціальних внесків. Добровільна участь членів ОСГ у системі загально-обов’язкового державного соціального страхування передбачає, що саме вони, як фізичні особи, є платниками страхових внесків. При запровадженні ж обов’язкової сплати ЄСВ особистими селянськими господарствами необхідно буде визначити коло господарств, які будуть зобов’язані виконувати зазначену вимогу. Адже сьогодні середовище ОСГ надзвичайно неоднорідне: за нашими оцінками, приблизно 40% з них виробляють сільськогосподарську продукцію тільки для власного споживання, близько 20% – продають вироблену продукцію на суму, що в еквіваленті перевищує 1000 дол. США (критерій ідентифікації домогосподарств як фермерських господарств у США), ще майже 40% належать до змішаного, споживчо-товарного типу, який також є досить неоднорідним. З цієї сукупності необхідно буде виокремити платників ЄСВ.

Виконання зазначеного завдання пов’язане не тільки з вибором одного чи декількох критеріїв виокремлення ОСГ як платників соціального внеску, але й з їх реєстрацією. При цьому особисті селянські господарства мають бути внесені до реєстру страхувальників, а застраховані члени ОСГ – до реєстру застрахованих осіб. Очевидно, реєстрація має проводитись органами Державної фіскальної служби України, обов’язком яких є адміністрування ЄСВ, за поданням сільської, селищної, міської ради, які ведуть облік ОСГ. Принагідно може виникнути й питання про сплату застрахованими членами ОСГ податку на доходи фізичних осіб тощо.

Можливі різні підходи до визначення кола особистих селянських господарств – платників ЄСВ. Один з них – розрахунок нормативної величини доходів, отримуваних ОСГ. Науково-дослідні установи України, імовірно, можуть виконати таке завдання. Проте відповідний показник мав би бути якомога більше диференційованим за природно-кліматичними зонами (Полісся, Лісостеп, Степ, гірські місцевості), місцем розташування ОСГ (приміські зони різних рівнів –

національного, регіонального, місцевого; рекреаційні місцевості, сільська глибинка тощо) та враховувати спеціалізацію господарств тощо. Адже навіть в одному селі однакові за площею ОСГ можуть мати різні доходи лише від рослинницької галузі: одні на ділянці до 1 га можуть, наприклад, вирощувати та вигідно продавати ранні, в тому числі тепличні овочі, інші ж – вирощувати для себе картоплю, продукти “борщового набору” тощо, а частину площі відводити під пар, сидерати чи багаторічні трави з метою збереження родючості ґрунту. Для таких різних господарств не може бути застосований однаковий показник нормативного доходу. Надання ж можливості місцевим органам враховувати особливості виробництва в конкретних ОСГ створить передумови для зловживань при формуванні списків господарств – платників ЄСВ.

Намагання органів влади та самоврядування залучити до кола платників ЄСВ якомога більше господарств, застосовуючи до них показник нормативного доходу, з одного боку, та бажання господарств уникнути сплати ЄСВ, з іншого боку, спонукатимуть частину ОСГ не тільки приховувати, але й реально зменшувати обсяги виробництва. Це негативно позначиться, насамперед, на становищі внутрішніх продовольчих ринків.

Про складність визначення та застосування показника, що характеризує певну нормативну величину суб'єкта господарювання в сільському господарстві (або його доходу), свідчить досвід Європейського Союзу з формування Мережі облікових даних фермерських господарств (FADN) та запровадження Спільнотної типології фермерських господарств. Це тривалий процес, що передбачає нагромадження баз даних, для чого використовуються матеріали сільськогосподарських переписів, їх актуалізації у міжпереписний період, залучення результатів спеціальних спостережень тощо. Господарства класифікуються за відповідністю одному з 14 класів економічної величини (від “менше ніж 2 тис. євро” до “понад 3 млн євро”) та приналежністю до одного з 61 сільськогосподарських типів (напрямів спеціалізації) або до групи господарств з невизначеною спеціалізацією.

У зарубіжних країнах домогосподарства, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції та відповідають визначеним критеріям належності до фермерських господарств, реєструються як фермерські господарства і беруть участь у соціальному страхуванні своїх членів. Так, у Польщі до таких селянських господарств (*gospodarstwo rolne*) належать індивідуальні (сімейні) господарства, що мають один і більше умовних гектарів земельних угідь. При цьому в умовні гектари за спеціальними коефіцієнтами перераховуються не тільки орні землі та інші сільськогосподарські угіддя, але й площі теплиць, водойм, поголів'я худоби, птиці тощо. Страхові внески сплачуються за всіх застрахованих членів селянського господарства, але вони істотно диференційовані за величиною господарства та наявністю у селянина позааграрної діяльності.

Таким чином, залучення членів вітчизняних особистих селянських господарств до обов'язкової участі в системі соціального страхування вимагатиме встановлення критеріїв, за якими відповідні господарства мали б виокремлюватись серед ОСГ і реєструватись як платники соціальних внесків чи ЄСВ. Проте проведення такої кампанії може виявитись малоефективним. Дане завдання значно успішніше можна розв'язати в контексті ширшої проблеми: створення сприятливих умов для добровільної трансформації частини ОСГ у сімейні фермерські господарства, які стали б платниками ЄСВ.

Застраховані особи. Залучення особистих селянських господарств до сплати ЄСВ вимагатиме запровадження реєстрації членів ОСГ, за яких сплачуються страхові внески, що фактично пов'язане з формалізацією їх зайнятості. Сьогодні зайнятими в цих господарствах вважаються всі члени домогосподарств, яким виділено земельні ділянки з відповідним цільовим призначенням. Серед них – пенсіонери, особи, що працюють за наймом в іншому місці, фізичні особи – підприємці і, звичайно, працездатні особи, які не мають іншого місця роботи. Отже, виникне

необхідність реєструвати членів ОСГ, за яких сплачуватимуться страхові внески, розрахунку доходу на одного члена домогосподарства тощо. Актуалізується й питання про реєстрацію в службах зайнятості членів домогосподарств, яким сьогодні відмовляють в отриманні статусу безробітних, оскільки їхньому домогосподарству виділено землю для ведення ОСГ.

В Україні були спроби вдосконалення унормування зайнятості в особистих селянських господарствах, зокрема, у зв'язку з необхідністю захисту прав сільських жителів на реєстрацію в органах державної служби зайнятості як безробітних [8], але вони виявилися безуспішними. Йшлося про ведення обліку не тільки ОСГ, але й їх членів. Проте окремий облік членів ОСГ потрібен як формалізація їх зайнятості. Такої формалізації не потребують (хоча й мають на неї право) особи, зайняті на підприємствах і в організаціях, пенсіонери тощо. Але найбільше в ній зацікавлені особи працездатного віку, які не мають іншого місця роботи, та, можливо, особи старше працездатного віку, яким не вистачає трудового (страхового) стажу для призначення пенсії. Саме їх висуватимуть ОСГ як осіб, на яких у реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування мала б бути заведена персональна облікова картка. Таким чином, реєстрація членів ОСГ у реєстрі застрахованих осіб (вести його уповноважений Пенсійний фонд України), в якому фіксуються загальний страховий стаж і розмір страхового внеску, по суті, стане засобом формалізації їх зайнятості.

Слід зазначити, що участь працівників сільського господарства у системі соціального страхування реально використовується за кордоном як підтвердження їх зайнятості та фахової трудової діяльності. Так, у Польщі, відповідно до Закону про впорядкування сільськогосподарського устрою [9], власник селянського господарства (*rolnik indywidualny*) повинен мати сільськогосподарську кваліфікацію, а отже стаж роботи в сільському господарстві не менше ніж 3 роки. Свідченням наявності такого стажу, серед іншого, може бути й участь у системі соціального забезпечення працівників сільського господарства. Узаконення такого положення в Україні посилило б мотивацію до участі в системі соціального страхування членів особистих селянських господарств.

Вирішення питання щодо кола застрахованих членів ОСГ залежатиме, по-перше, від того, наскільки жорсткою буде вимога сплачувати страхові внески (чи ЄСВ) за осіб працездатного віку, які не мають іншої ("основної") роботи, по-друге, від розміру внеску. Якщо вимагатиметься сплата внесків за всіх членів ОСГ без "основного" місця роботи, а розмір внеску буде таким самим, як і всіх інших платників, то може відбуватися вихід осіб працездатного віку зі складу домогосподарств, яким виділено землю з формулюванням "для ведення особистого селянського господарства". При цьому вони намагатимуться зареєструватися в органах Служби зайнятості як безробітні. Якщо ж будуть запроваджені пільгові умови соціального страхування членів ОСГ (знижені ставки внесків тощо), страхові платежі не "прив'язуватимуться" до рівня доходів господарства загалом чи в розрахунку на одного члена ОСГ (як у поданому прикладі страхування селян у Польщі), то можна сподіватися на поступове зростання "селянського" контингенту застрахованих осіб.

Як у випадку з формуванням кола ОСГ – платників соціальних внесків, питання визначення складу застрахованих членів ОСГ найдоцільніше було б вирішувати у контексті створення сприятливих умов для трансформації частини особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства. Зміна статусу ОСГ логічно передбачала б і формалізацію (персоніфікацію) зайнятості їх членів, які й підлягали б соціальному страхуванню.

Умови страхування. Зарубіжна практика соціального забезпечення в сільському господарстві зазвичай будується на принципах страхування фермерів як самозайнятих осіб, які самі сплачують за себе страхові внески. Проте у багатьох країнах (Австрії, Фінляндії, Франції, Польщі, Греції тощо) фермери та члени їх родин належать до окремої категорії, до якої застосовуються спеціальні схеми сплати внесків. У ряді країн системи соціального страхування в

сільському господарстві відокремлені від відповідних загальнонаціональних систем, фермери сплачують страхові внески за зниженими ставками, а в деяких – держава надає малозабезпеченим фермерам субсидії для сплати внесків. Зі зміною ситуації в аграрному секторі, селі системи соціального забезпечення зайнятих у сільському господарстві трансформуються. Проте інші країни, коли вирішували складні проблеми сільського розвитку, подібні до нинішніх нашої держави, підтримували селянський (фермерський) уклад різними способами, в тому числі й шляхом субсидування соціального забезпечення фермерів і членів їхніх родин.

Для України найбільший інтерес становить спеціальна, відмінна від загальнонаціональної, система соціального забезпечення власників і членів селянських господарств у Польщі. Центральною інституцією цієї системи є Каса сільськогосподарського соціального забезпечення (Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS)), що функціонує під егідою Міністерства сільського господарства та розвитку села [10, с. 21–22]. Її кошти формуються за рахунок внесків застрахованих осіб, цільових перерахувань з інших джерел, а також дотацій з державного бюджету. Нині дотація є головним джерелом фінансування видатків Каси сільськогосподарського соціального забезпечення: на 2016 р. внески застрахованих осіб до неї заплановані у сумі 1,4 млрд злотих, а дотація з державного бюджету – 18,2 млрд злотих [11].

Внески до Каси сільськогосподарського соціального забезпечення платять усі власники селянських господарств з площею понад 1 умовний гектар за всіх застрахованих членів господарства. Вони досить помірковані та доступні для платників. Основний внесок на пенсійне забезпечення одного застрахованого на місяць становить 10% від розміру мінімальної пенсії (emerytury podstawowej). Якщо ж господарство має розмір 50 і більше умовних гектарів, його власник сплачує додатковий місячний внесок на пенсійне забезпечення у розмірі: 12% мінімальної пенсії у випадку, коли господарство має до 100 умовних га; 24% мінімальної пенсії, коли господарство має 100–150 умовних га; 36% мінімальної пенсії, коли господарство має 150–300 умовних га; 48% мінімальної пенсії, коли господарство має понад 300 умовних га. За власників і членів селянського господарства, які ведуть позааграрну діяльність, сплачується удвічі більший основний внесок.

Страховий внесок на випадок тимчасової непрацездатності (внаслідок нещасного випадку, захворювання, перебування у декретній відпустці) у Польщі встановлюється Радою соціального забезпечення селян. Він є однаковим для власників і членів селянських господарств, незалежно від того, чи займаються вони позааграрною діяльністю [12]. У II–III кварталі 2016 р. він становив приблизно половину основного внеску на пенсійне забезпечення на одну особу за місяць. Проте, як зазначається у польських публікаціях, “для найбідніших” селян передбачено пільги. За власників і членів селянських господарств з площею до 6 га страхові внески на цей вид соціального забезпечення повністю свого часу сплачувала держава. Цією пільгою користувалися понад 700 тис. власників господарств, які застрахували 890 тис. осіб; практично це означає, що приблизно 59% забезпечуваних у Касі сільськогосподарського соціального забезпечення отримували допомогу з тимчасової непрацездатності державним коштом. Крім того, близько 200 тис. селян, які мали господарства площею 6–15 га, платили половину внеску, передбаченого для даного виду страхування [13].

Слід зазначити, що в польському суспільстві ставлення до чинної системи сільськогосподарського соціального страхування є неоднозначним: багато людей розцінюють її як несправедливо пільгову. Проте пропозиції щодо реформування всього сектору соціального забезпечення, які лунають упродовж тривалого часу, поки що не реалізуються. Водночас чисельність селян, які користуються послугами Каси сільськогосподарського соціального забезпечення, неухильно зменшується: якщо у 1995 р. їх було понад 2 млн, то нині – на третину менше [14]. Ще у 2008 р., обгрунтовуючи необхідність збереження пільгової системи соціального

страхування селян у Польщі, тодішній очільник Каси сільськогосподарського соціального забезпечення посилався на існування подібного підходу в інших країнах Європи. За його інформацією, на той час сільськогосподарські пенсії у Греції фінансувались з державного бюджету на 100%, у Франції – на 80%, Фінляндії, Німеччині й Австрії – на 75%, у Люксембурзі – на 33% [15].

В Україні також є досвід субсидування соціального страхування осіб, зайнятих у сільському господарстві. За рахунок бюджетних коштів у 2005–2009 рр. здійснювалася компенсація Пенсійному фонду України втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку спеціальної ставки зі сплати збору на обов'язкове пенсійне страхування, тобто державна підтримка надавалася господарствам, які використовують найману працю. Розміри цієї компенсації щороку зменшувались: якщо у 2005–2006 рр. вона становила 80%, то у 2007 р. – 60%, 2008 р. – 40%, а у 2009 р. – 20% ставки збору на обов'язкове пенсійне страхування. Врешті-решт у 2010 р. компенсація була припинена, а господарства перейшли до повної сплати соціального внеску. Цілком логічно, щоб особистим селянським господарствам також надавалися певні преференції щодо залучення їх членів до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування. На нашу думку, при побудові пільгової системи соціального страхування селян варто було б взяти за приклад польський підхід: основний внесок за кожного застрахованого у розмірі 10% мінімальної пенсії для малого господарства визначеної величини та додаткові внески за власника (голову) господарства у зростаючому розмірі для більших господарств. Питання ж про те, які інституції – Державна фіскальна служба України та Пенсійний фонд України, чи спеціально створений орган (наприклад, польська Каса сільськогосподарського соціального забезпечення) – запроваджуватимуть і забезпечуватимуть функціонування такої системи, мають вирішувати відповідні фахівці.

Окремого розгляду потребує питання про бюджетне субсидування пільгового соціального страхування селян. Його необхідність є очевидною. Можливі посилання на відсутність у нинішній складній економічній ситуації спроможності виділення з Державного бюджету України компенсації Пенсійному фонду України різниці між пільговою ставкою внеску для селян і встановленим розміром ЄСВ. Проте в умовах постійного дотування Державним бюджетом України Пенсійного фонду України, його поточних витрат цей аргумент втрачає дію. Кошти, необхідні для запровадження пільг щодо сплати страхових внесків селян, можуть перераховуватись Пенсійному фонду України у межах загальної суми покриття його дефіциту, у додаткових виплатах з Державного бюджету України не буде необхідності.

Підрахунки показують, що частка бюджетних коштів, пов'язаних із запровадженням пільгового порядку залучення членів ОСГ до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, в загальному обсязі дотування Пенсійного фонду України буде незначною. Якщо страховий внесок для ОСГ становитиме 10% від мінімальної пенсії (1130 грн), тобто 113 грн на місяць (1356 грн на рік) на одну застраховану особу, а при загальному порядку соціального страхування мінімальний розмір ЄСВ мав би дорівнювати 319 грн на місяць (3828 грн на рік), то Пенсійному фонду України необхідно буде виплачувати компенсацію у сумі 2472 грн на рік за одного застрахованого члена ОСГ. При страхуванні 1 млн осіб, зайнятих в ОСГ (майбутніх сімейних фермерських господарствах), сума компенсації становила б 2,5 млрд грн, тобто 1,7% від загального обсягу коштів, що спрямовуються у 2016 р. з Державного бюджету України на покриття дефіциту Пенсійного фонду України, і перераховувалася б у межах покриття цього дефіциту. Але при цьому загальна кількість осіб, за яких сплачуються страхові внески, зростає на 1 млн осіб, сума внесків за них становила б 1,4 млрд грн і, що найважливіше, почала б формалізуватись і стабілізуватись кадрова складова сімейного господарювання у сільському господарстві.

Подані розрахунки лише в найзагальніших рисах характеризують ситуацію із запровадженням пільгового (заохочувального) порядку залучення членів ОСГ до системи загально-

обов'язкового державного соціального страхування. З обранням інших підходів оцінки можуть бути іншими. Серед можливих варіантів – “прив'язка” пільгового соціального внеску не до мінімального розміру пенсії, а до мінімального розміру ЄСВ; зниження “порогової” величини господарства, яке сплачує основний внесок, і моделювання розміру додаткових внесків для більших господарств тощо. Пільговий режим може запроваджуватися на певний термін з поступовим переходом до загального порядку сплати ЄСВ. Проте при вирішенні усіх цих питань необхідно враховувати, що залучити найбільшу кількість членів ОСГ до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування можна буде лише за умови переконання їх в тому, що це відповідає їх життєвим інтересам і реально враховує їх фінансові спроможності, витрати часу на виконання відповідних формальних процедур та умови доступу до організацій, що надають адміністративні послуги.

Висновки. Проблема залучення осіб, зайнятих в особистих селянських господарствах, до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування *на прийнятних для них умовах* давно потребує вирішення. Вона зумовлена, насамперед, потребою підвищення їх соціально-трудового статусу, реалізації права громадян на соціальний захист, а також підвищення ролі та конкурентоспроможності сімейного типу господарювання у сільському господарстві, що є неодмінною умовою сталого сільського розвитку. Це сприятиме також розширенню кола платників ЄСВ та подоланню дефіцитності Пенсійного фонду України.

Запровадження обов'язкової участі ОСГ у системі державного соціального страхування на загальних умовах може призвести до зменшення обсягів виробництва в цих господарствах і скорочення їх чисельності. Зарубіжна практика свідчить про застосування багатьма країнами преференційованого підходу до соціального забезпечення працівників сільського господарства (фермерів і членів їх сімей), за якого вони сплачують страхові внески на пільгових засадах, а частина видатків на виплату їм пенсій та допомог покривається за рахунок державного бюджету. Найбільший інтерес для України становить система пенсійного забезпечення селян у Польщі, яка максимально зорієнтована на підтримку і розвиток сімейного типу господарювання у сільському господарстві. Тому на сучасному етапі розвитку вітчизняного аграрного сектору, коли необхідно якнайповніше стимулювати становлення у ньому сімейно-фермерського укладу, при побудові системи соціального страхування селян доцільно використати саме польський досвід.

Залучення членів вітчизняних особистих селянських господарств до обов'язкової участі в системі соціального страхування вимагатиме встановлення критеріїв, за якими відповідні господарства мали б виокремлюватись із загальної маси ОСГ і реєструватись як платники соціальних внесків (ЄСВ), та запровадження реєстрації членів ОСГ, за яких сплачуються страхові внески, тобто формалізації їхньої зайнятості. Зазначені завдання доцільно було б розв'язувати в контексті вирішення ширшої проблеми: створення сприятливих умов для добровільної трансформації частини ОСГ у сімейні фермерські господарства.

Список використаних джерел

1. Бондарчук К.П. Соціальний захист та пенсійне забезпечення членів особистих селянських господарств в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2015. № 1. С. 28–33.
2. Гнибіденко І.Ф., Руснак А.Д. Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості сільського населення. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 83–93.
3. Мальований М.І. Перспективи розвитку недержавного пенсійного страхування сільського населення. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 136–142.
4. Могильний О.М. Інституціоналізація зайнятості в особистих селянських господарствах: проблема невизначеності та шляхи її подолання. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4236> (дата звернення: 12.09.2016).

5. Худолій О.В. Пенсійне страхування та перспективи його розвитку на селі. *Облік і фінанси АПК: бухгалтерський портал*. URL: <http://magazine.faaaf.org.ua/pensiynne-strahuvannya-ta-perspektivi-yogo-rozvitku-na-seli.html> (дата звернення: 12.09.2016).

6. Минфин прогнозирует выделение ПФ 154,6 млрд гривен в 2017. *BIN.ua*. URL: <http://bin.ua/news/economics/economic/193652-minfin-prognoziruuet-vydelenie-pf-1546-mlrd-griven.html> (дата звернення: 02.09.2016).

7. Глава Мінсоцполітики хоче, щоб селяни обов'язково платили ЄСВ. *7 днів info*. URL: <http://7dniv.info/economics/75363-glava-mnsocpoltiki-hoche-schob-seliani-oboviazkovo-platili-yesv.html> (дата звернення: 11.05.2016).

8. Про внесення змін до Закону України "Про особисте селянське господарство": проект Закону України. *Урядовий кур'єр*. 2009. 22 травня. С. 12.

9. Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20150001433> (дата звернення: 02.09.2016).

10. Прокопа І.В. Інтеграція товарних селянських господарств у ринкову систему функціонування аграрного сектору: загальні засади та першочергові кроки. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 16–23.

11. Plan finansowy KRUS na 2016 r. w układzie ustawy budżetowej na 2016 r. URL: www.krus.gov.pl/bip/finanse-i-majatek/2016-r/ (дата звернення: 02.09.2016).

12. Składki na ubezpieczenie społeczne rolników - wymiar składek, terminy ich opłacania. URL: www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/zasady-wymierzania-i-oplacania-skladek/ (дата звернення: 02.09.2016).

13. Kto zapłaci najwięcej za ratowanie budżetu: <http://praca.gazetaprawna.pl/galerie/567814,duze-zdjecie,1,kto-zaplaci-najwiecej-za-ratowanie-budzetu.html> (дата звернення: 19.10.2012).

14. Ile nas kosztuje KRUS. <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Ile-nas-kosztuje-KRUS-2410011.html> (дата звернення: 09.02.2016)

15. Prezes KRUS: rolnicze emerytury są dotowane także w innych krajach. http://www.gu.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=26931&catid=104:ubezpieczenia-rolne&Itemid=110 (дата звернення: 09.09.2016).

References

1. Bondarchuk, K.P. (2015). *Sotsialnyi zakhyst ta pensiine zabezpechennia chleniv osobystykh selianskykh gospodarstv v Ukraini* [Social security and pensions for the members of private peasant farms in Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi* [Ukraine: Aspects of Labor], 1, 28-33 [in Ukrainian]

2. Gnybidenko, I.F., Rusnak, A.D. (2014). *Transformatsiia rynku pratsi na seli: perspektyvy optymizatsii neformalnoi zainiatosti silskoho naseleння* [Transformation of rural labour market: prospects of optimization of non-formal employment of rural population]. *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], 4, 83-93 [in Ukrainian]

3. Malovanyi, M.I. (2009). *Perspektyvy rozvytku nederzhavnoho pensiinoho strakhuvannia silskoho naseleння* [Development prospects of non-governmental pension insurance for rural population]. *Ekonomika APK* [The Economy of Agro-Industrial Complex], 2, 136-142 [in Ukrainian]

4. Mogylnyi, O.M. (2015). *Instytutsionalizatsiia zainiatosti v osobystykh selianskykh gospodarstvakh: problema nevyznachenosti ta shliakhy yii podolannia* [Institutionalization of employment in individual (peasant) farming: the problem of uncertainty and the ways to overcome it]. *Efektivna ekonomika* [Effective economics]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4236> [in Ukrainian]

5. Khudolii, O.V. *Pensiine strakhuvannia ta perspektyvy yoho rozvytku na seli* [Pension insurance and development prospects in rural areas]. *Oblik i finansy APK: bukhhalterskyi portal* [Accounting and

Finance in Agribusiness Industry: accounting portal]. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/pensiyne-strahuvannya-ta-perspektivi-yogo-rozvitku-na-seli.html> [in Ukrainian]

6. *Minfin prognoziruє vydelenie PF 154,6 mlrd griven v 2017*. [Ministry of finance forecasts 154,6 appropriate funds for PF in 2017]. *BIN.ua*. URL: <http://bin.ua/news/economics/economic/193652-minfin-prognoziruє-vydelenie-pf-1546-mlrd-griven.html> [in Russian]

7. *Glava Minsotspolityky khoche, shchob seliany obov'язkovo platyly ESV* [The Head of the Ministry of social policy wants rural population to pay CSP necessarily]. *7dniv.info*. URL: <http://7dniv.info/lang-ru/economics/75363-glava-mnsocpolityki-hoche-schob-seliani-obov'язkovo-platili-yesv.html> [in Ukrainian]

8. *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro osobyste selianske hospodarstvo"* [On Amendments to the Law of Ukraine On private peasant farms. The project of the Law of Ukraine]. (2009, 22 May). *Uriadovyi kuryer* [Government courier], 12 [in Ukrainian]

9. *Ustawa o kształtowaniu ustroju rolnego*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20150001433> [in Polish]

10. Prokopa, I.V. (2013). *Intehratsiia tovarnykh selianskykh hospodarstv u rynkovu sistemu funkcionuvannia ahrarnoho sektoru: zahalni zasady ta pershocherhovi kroky* [Integration of market peasant farms to the market system of agriculture sector functioning: general bases and first steps]. *Ekonomika APK* [The Economy of Agro-Industrial Complex], 10, 16-23 [in Ukrainian]

11. *Plan finansowy KRUS na 2016 r. w układzie ustawy budżetowej na 2016 r.* URL: www.krus.gov.pl/bip/finanse-i-majatek/2016-r/ [in Polish]

12. *Składki na ubezpieczenie społeczne rolników – wymiar składek, terminy ich opłacania*. URL: www.krus.gov.pl/zadania-krus/ubezpieczenie-spoeczne-rolnikow/zasady-wymierzania-i-oplacania-skladek/ [in Polish]

13. *Kto zapłaci najwięcej za ratowanie budżetu*. URL: <http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/567814> [in Polish]

14. *Ile kosztuje KRUS*. URL: http://www.bankier.pl/wiadomosci/print.html?article_id=2410011 [in Polish]

15. *Prezes KRUS: rolnicze emerytury są dotowane także w innych krajach*. URL: http://www.gu.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=26931&catid=104:ubezpieczenia-rolne&Itemid=110 [in Polish]

Отримано 13.09.16

Прокопа И.В., профессор, чл.-кор. НААН Украины, д-р экон. наук, главный научный сотрудник отдела экономики и политики аграрных преобразований ГУ “Институт экономики и прогнозирования НАН Украины”, ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, e-mail: iprokopa@ukr.net

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДОСТУПА ЧЛЕНОВ ЛИЧНЫХ КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВ К СОЦИАЛЬНОМУ СТРАХОВАНИЮ: ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АСПЕКТ
Раскрыты общественная значимость вовлечения членов личных крестьянских хозяйств (ЛКХ) в систему общеобязательного государственного социального страхования и содержание необходимых для этого практических мер. Показано, что отмеченное задание целесообразнее решать в контексте более широкой проблемы: создания благоприятных условий для добровольной трансформации ЛКХ в семейные фермерские хозяйства европейского образца. Ключевые слова: занятость, личные крестьянские хозяйства, семейное фермерство, социальные взносы, социальное страхование.

Prokopa I.V., Prof., corresponding member of NAAS of Ukraine, Dr. Habil. (Economics), senior scientific fellow, department of economics and policy of agricultural transformations, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine, 26, Panasa Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, e-mail: iprokopa@ukr.net

PROVIDING ACCESS TO SOCIAL INSURANCE FOR MEMBERS OF PEASANT FARMS:
ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC ASPECTS

There are 2 million of self-employed members of peasant farms in Ukraine, which are not included to the state social insurance system. According to the Law, they have possibility for self-imposed insurance, but the conditions for such participation are both unacceptable financially and inaccessible organizationally for their majority. It leads to low prestige of self-employment and hinders the development of family farming in agriculture. The implementation of compulsory participation of peasant farms into the state social insurance system under general conditions can lead to the reduction of their output and numbers. Therefore, it is necessary to apply preferential approach for the peasant social insurance, following the models of other countries. According to this approach, peasants pay preferential social fee and get budgetary compensation to their pensions. Involving self-employed peasants to a system of compulsory social insurance system requires identification of the criteria, which determine the status of social insurance payer. It requires the implementation of the procedure for registration of these farms and their insured members, providing formalization of self-employment. These tasks should be solved as a part of the wider problem: the creation of favorable conditions for the voluntary transformation of PFs into the family farms of European model.

Keywords: employment, peasant farms, family farming, social contributions, social insurance.